

MOĞOLİSTAN DUHALARI (TSAATANLAR)*

Bülent GÜL**

Moğolistan, Türk tarihi ve kültürü açısından çok önemli ülkelerden birisidir. Tarihî Türk devletlerinin bu coğrafyada kurulmuş olması; Türk dili ve kültürüne ait yazıt, heykel, kaya resimleri gibi kültürel unsurların burada bulunmasının yanı sıra, Türk ve Moğol tarihi, kültürel ve lisani akrabalık bağları ve aynı tarihî coğrafyayı paylaşmamız gibi sebepler, Moğolistan'ı bizim için çok önemli bir bilimsel araştırma sahası konumuna taşımaktadır. Ayrıca, bugün yine bu topraklarda yaşayan Türk kökenli toplulukların da hâlâ eski kültürel yaşamlarını sürdürüyor olmaları, eski Türk yaşamını araştırmaya çalışanlar için de yine büyük bir fırsat yaratmaktadır. Moğolistan'da Kazaklar, Tsengel Tuvaları, Hotonlar ve Duhalar gibi Türk kökenli topluluklar yaşamaktadır. Müslüman Kazaklar, Türk toplulukları içinde nüfus yönünden en kalabalık grubu oluşturur. Müslüman Hotonlar ise, artık kendi dillerini unutmuşlar ve Moğollaşmışlardır. Moğollar, onları, günümüzde Moğollaşmış Müslüman Uygurlar diye kabul etmektedir. Tsengel Tuvaları ve Duhalar ise kadim Türk yaşamını sürdürmektedirler.

Moğolistan'ın kuzeyinde dağlık bölgelerde yaşamlarını sürdüren Duhalar, bu bildirinin konusunu teşkil etmektedir¹. Çok küçük bir topluluk olan Duhalar ile ilgili araştırmalar çok azdır². Maalesef, Duhalar, Türkiye'de pek tanınmamaktadır³. Duhalar ile ilgili, kaynaklarda da tam bir bilgi birliği görülmez. Onları, Tuva/Türk, Uygur,

* Bu bildiri her ne kadar nüfusları ve kültürleri tehlike altında bulunan Duhaların tanıtılması amacıyla hazırlanmış olsa da, bildirinin hazırlanmasında Türk kültürü aşkıyla nefes alan çok değerli hocamız Prof. Dr. M. Cihat Özönder'in "Bülent, bu çok önemli, bildirini hazırla ve sun!" demesinin de çok büyük etkisi vardır. Rahmetli hocamızın aziz hatırası ile bu bildiri hazırlandı.

** Dr. Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Duhalar ile ilgili fotoğraflar arkadaşım tarihçi Dr. Borbála Oubrianszky tarafından çekilmiştir. Kendisine teşekkürlerimi bildirmek isterim.

2 Duhaların yaşadığı topraklarda yani Moğolistan'da da yapılan çalışmalar maalesef çok azdır. Duhalar ile ilgili önemli çalışmalara imza atan kişi S. Badamhatan'dır. Onun şu çalışmaları çok önemlidir: "Hövsgöl aimgiin tsaatan (urianhai) ardin garlin asuudald", *Şincleh uhaan*, 1960, No: 1, 30-35.; *Hövsgöliin tsaatan ardin ac baidlin toim*, Ulaanbaatar, 1962; "Tuva Tsaatan", *Mongol ulsin ugsaatanı züi*, 3. c., Ulaanbaatar, 1996, 269-299. Ts. Şagdarşüren'in 1974 yılında yayımladığı "Mongolin Tsaatan Böögiin Tuhai", *Studia Folclorica (Aman zohiol sudlal)*, c. VIII, fas. 6, Ulaanbaatar, 74-93. adlı makale de Duhalara ait folklor malzemesinin verilmesi açısından çok önemlidir. Türkolog L. Bold'un (1982). (1984). "Uigar urianhain ardin aman yaruu nairgiin şüleg holboh yösnos", *Studia Folclorica (Aman zohiol sudlal)*, c. XIII, Fas. 7, Ulaanbaatar, 120-127. adlı makalesi de Duhaların dili ile Eski Uygur Türkçesi arasında bağlantı kurulması açısından ilginçtir.

3 Duhalar ile ilgili olarak Türkiye'de bilgi veren ilk çalışma, bizim Moğolistan'dan getirdiğimiz Ts. Şagdarşüren'in "Mongolin Tsaatan Böögiin Tuxai", *Aman Zohiol Sudlal / Studia Folclorica*, Tomus VIII, Fasc. 6, Ulaanbaatar, 1974: 74-93. adlı uzun makalesinin Marie-Dominique Evem tarafından Fransızcaya kısaltılarak "Quelques aspects du chamanisme des Doukhas (Tsaatanes) de Mongolie" başlığıyla çevrilen makalesinin Türkçe çevirisidir. Bu Fransızca makale öneminden dolayı Prof. Dr. Dursun Yıldırım ve bizim isteğimiz üzere Prof. Dr. Sibel Bozbeyoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş ve "Moğolistan Duhalarının Şamanizmi" adı ile *Türkbilgi* dergisinin 2004/7 sayısında yayımlanmıştır. Ayrıca, burada şunu da belirtmek isterim ki, I. Türkiye Araştırmaları Sempozyumu'nda (HÜ Türkiye Araştırmaları Enstitüsü 25-26 Mayıs 2006, Ankara) sunduğum "Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine" adlı bildiri de Duhaların önemine dikkat çekmiş ve bunlar ile ilgili bir projemizin olduğunu bildirmiştir.

Samoyed kökenli gören muhtelif görüşler ileri sürülür. Ancak, dilleri incelendiğinde, onların Türk/Tuva kökenli oldukları rahatlıkla söylenebilir. Bu küçük kadimî halkın kendilerine Duha adını vermeleri ve kendilerini diğer boylardan ayırmaları da ilginçtir. Moğol kaynaklarında onların diğer Tuva boylarıyla, yani Urianhaylar ile de karıştırıldığı görülmektedir. Bu karışıklıkların olmasındaki en büyük sebep, bu bölgede yaşayan halklar için verilen adlandırmadan kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere özellikle Tuva bölgesinde yaşayan Tuva Türkleri için genel ad olarak Soyot adı kullanılırken; Rusların bu bölgeyi işgalinden sonra bu bölge için Tıva/Tuva adının kullanmasından sonra da Tuva adının yaygınlaştığını görüyoruz. Duhaların, Darhatların yaşadığı bugünkü Kuzey Moğolistan bölgesine bazı kaynaklarda ve Genel Ağ (İnternet) sitelerinde Sayan bölgesi adının verilmesi de bu sebeptendir. Tuva/Moğolistan sınırının da yer aldığı bu bölge, dağlık bir bölgedir. Bu bölgede yaşayan halkların birbirinden ayrılmasının coğrafi sebepleri olmasının yanı sıra Tuva bölgesinin Ruslar tarafından işgalinden sonra özellikle Moğolistan'ın Tuva ile sınır olduğu bugünkü Kuzey Moğolistan bölgesinde de karışıklıkların olmuş olması gibi sebepler, Tuvaların da birbirlerinden ayrılmasına sebep olmuştu. Bu nedenle hem Tuva Özerk Cumhuriyeti'nde hem de Moğolistan'ın bu bölgesinde Tuva boyları birbirlerinden ayrı şekilde yaşamaya başlamışlardı. Sayan, Kızılı adı verilen bu Tuva boylarına bazen Moğolların yine Tsaatan yani Duha adını verdikleri de bilinmektedir. Hatta Altay bölgesindeki Urianhaylara *Altay Urianhay* adı verilirken, bizim de bilgi vermeye çalıştığımız Duhalara da Moğolların *Urianhay Tsaatan* adını verdiklerini ve bunları Urianhay olarak düşündüklerini de görüyoruz. Görüldüğü gibi, Tuvaların bu boyları ile Duhalar birbirine karışmaktadır. Sadece Duhalar ile ilgili yapılacak saha araştırmaları bile bu durumu açıklamak için yetersiz kalacaktır. Dil araştırmalarının da tam bir bilgi vermesi zor görünmektedir. Çünkü, Urianhayların dili ile Duha/Tsatanların dili için de Uygur yani Uygur dili adı verildiği bilinmektedir. Aslında burada yapılması gereken en önemli iş, Urianhay, Darhat ve Duhaların konuştukları dil ile Tuva ve Tofa Türkçelerinin karşılaştırılması olacaktır. Çünkü, özellikle Şagdasüren'in derlemiş olduğu Duha dil malzemesi incelendiğinde Eski Türkçe sözcüklerinin ve morfolojik özelliklerinin yaşadığı görülmektedir⁴. Ancak, bildirimizdeki amaç bir dil araştırması değil, bilakis dillerinde Eski Türkçe unsurların yaşadığı ve kendilerine Duha adını veren bir boyun hem nüfus hem de dil

4 Türkçenin sınıflandırılması denemeleri bilindiği üzere çeşitli zamanlarda, çeşitli yöntemlerde birçok araştırmacı tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırma denemelerinde her ne kadar Duhaların dili Duha adıyla bir grubun içine konulmamış olsa da –ki, Duhaların dilini belki de ayrı bir grubun içinde değerlendirmeye gerek de kalmayacaktır. Çünkü, elimizdeki malzemeye göre her ne kadar Eski Türkçe özelliklerin bugünkü Duha dilinde yaşıyor olsa da ayrı bir özellik de olmayabilir. Çünkü, Tuva ve Tofa Türkçeleri adı verilen Türk lehçelerinde de bu özellikler yaşamaktadır.- bazı sınıflandırmalarda Soyot, Tofa, Urianhay Türkçeleri değerlendirme içine alınmıştır. Samoyloviç, “d-alt gurubu” olarak adlandırdığı bölümde “Eski dillerden Orhon Türkçesi ve Uygurca, bugünkü dillerden (Soyot ya da Urenhay), Karagas ve Salar diyalektleri” (Bkz. Tekin 2005: 367) şeklinde Soyot ve Urianhay dillerini Orhon ve Uygur Türkçeleri ile birlikte değerlendirir.

Baskakov da “Uygur-Tukyu Alt Grubu” olarak adlandırdığı bölümde “Eskilerden Orhon yazıtlarının eski Oğuz dili (=Tukyu), Eski Uygur dili; yenilerden Tuva (=Urenhay, Soyot ya da Soyon), Karagas (Tofa)” (Bkz. Tekin 2005: 372) şeklinde Tuva ya da diğer adlarla Urianhay ve Soyot dillerini bu gruba sokar.

olarak tehlike içinde olduğunu bildirmek ve bu boy üzerine araştırmacıların dikkatini çekmektir. Bu boyların dillerinin ve kültürlerinin ortaya konulabilmesi için Duhaların yanı sıra Altay Urianhayları ile birlikte Sayan ve Kızılı adları verilen diğer Tuva boylarının da araştırılması ve karşılaştırılması gerekmektedir. Bu boylar arasında benzerliklerin olması muhtemeldir; ancak, boylar arasında çeşitli farklılıkların da olduğu ve bazen bu durumun boylar arasında çeşitli itilaflara da yol açtığı bilinmektedir. Kaynaklarda, Duhaların, Urianhay ve Darhadlara karşı, kendilerini Duha (Tsaatan) olarak tanıtmadıkları; çünkü, bu boyların Duhaları tuhaf ve kültürsüz insanlar olarak tanımladıkları belirtilir. Gerçek olan şudur ki, Duhalar, kadim yaşayışları, Tofalar gibi geyiği evcilleştirmeleri, yılda yedi sekiz defa yer değiştirerek yaşamlarını sürdürmeleri; Şamanist yaşama sahip olmaları ile Moğolistan’da bulunan diğer Türk topluluklarından ayrı yaşamları olan bir topluluktur.

Kaynaklarda onların kökeni ile ilgili olarak Çin yıllıklarında geçen tu-po, yani dubo adına dikkat çekildiği, dolayısıyla da Tuvalara bağlandıkları görülür. Çin yıllıklarından Tang Devleti’ne ait (MÖ 618-907) belgelerde geçen *tu-po*, yani *dubo* adının Tuvaları gösterdiğini belirten Şagdarsüren, aynı zamanda, V. Radloff, İ. G. Georgi ve A. Castren gibi bilim adamlarının Duhaların kökenini Samoyedlere bağladıklarını da belirtir (bk. Şagdarsüren 1974: 74). Ancak, tu-po, dubo, tuba, tuva adları ile duxa adının bağlantısını çözmek kolay değildir. Duhalar ile ilgili olarak Prof. Dr. Dursun Yıldırım’a ilk bilgileri verdiğimde hemen, o, Dede Korkud Hikâyelerinde geçen Duha Koca Oğlu Deli Dumrul adındaki Duha adı ile bu kadim yaşayışı sürdüren kadim kavim arasında bir ilişki olabileceğini ileri sürmüştü. Duha adının araştırılması gerekmektedir.

Duhalar, bilim dünyasında ren geyiği yetiştirmelerinden dolayı, daha çok Moğolların vermiş olduğu Tsaatan (geyik çobanları) adıyla tanınmaktadırlar. *Tsaa* kelimesi Moğolcada “geyik” anlamına gelir ve sondaki *-tan* eki de aitlik, iyelik bildiren bir ektir. Ancak, onların bu adı kullanmadıklarını, bunun yerine Duha adını kullandıklarını biliyoruz. Ts. Şagdarsüren, çalışmasında “Onlar kendilerine duha adını vermekte ve Tuvaları kendilerinin bir parçası olarak kabul etmektedirler. Darhadlar ise onları Uygur olarak, dillerini de Uygur dili olarak kabul ederler” demektedir (Şagdarsüren 1974: 74).

Duhaların kökeni ve Duha adı üzerinde daha çok çalışılması gerektiğini, yapılan çalışmalardaki karışıklıklardan anlayabiliyoruz. Duhalar ile ilgili saha çalışmalarından elde edilen bilgilerin, Urianhaylar, Darhadlar, Sayanlar gibi diğer Tuva toplulukları ile de karşılaştırılması ve gerçekten Tuvalardan ayrılan bir Duha boyunun olup olmadığının ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bu konu, ileride yapılacak saha çalışmalarına bağlı olduğu için, şimdilik, burada bu mevcut bilgiyle yetinip Duhaları tanıtmaya çalışacağız⁵.

5 Duahaların kültürel ve dinî yaşamı ile ilgili olarak Moğol bilim adamı Şagdarsüren’in yaptığı çalışma çok önemlidir. Burada da Duahaların kültürel ve dinî yaşamı ile ilgili bilgi verirken genel olarak bu çalışmadan faydalandığımızı da belirtmek isterim: Şagdarsüren, Ts. (1974). “Mongolın Tsaatan Böögiin Tuhai”, *Studia Folclorica* (Aman zohiol sudlal), c. VIII, fas. 6, Ulaanbaatar, 74-93. Bu makalenin kısaltılarak Fransızca yayımlanan değişik versiyonunun Türkçe tercümesi için bk.: Chagdarsüring, Ts. (2004), “Moğolistan Duhalalarının Şamanizmi”, (Çev. Sibel Bozbeyoğlu), *Türkbiçilg*, 2004/7, Ankara: 149-162.

Çok zor şartlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışan Duhaların geleceği de tehlike altındadır. Çeşitli kaynaklarda Duhaların nüfusu, 200 ile 400 kişi arasında gösterilmektedir⁶. Bu nedenle de, Duhaların bu yaşam şartlarında bu kadar nüfus ile kendilerini ve kültürlerini korumaları zor görünmektedir. Bu bildiride, konu olarak Duhaların seçilmiş olması, işte bu sebeptendir. Bir an önce Duhalar ile ilgili araştırmaların artırılması gerekmektedir.

Moğolistan'ın kuzey bölgesindeki Xövsgöl aймаğının Ulaan-uul ve Rinçenlxümbe kasabalarında yaşayan Duhalar, Kuzey Moğolistan'ın bu dağlık

6 Duhalar için bk.: Ts. Şagdansüren: "Mongolın Tsaatan Böögiin Tuxai", *Aman Zoxiol Sudlal / Studia Folclorica*, Tomus VIII, Fasc. 6, Ulaanbatar, 1974: 74-93.

bölgelerinde evcilleştirdikleri geyikler ile yaşamlarını sürdürmektedirler. Moğollar daha çok, koyun, keçi, at, deve gibi evcil hayvanlar üzerine bir yaşam tarzı kurmuşlarken; Duhaların sadece geyik üzerine bir yaşam tarzı kurdukları görülür. Geyiklerin sütünden faydalandıkları bilinen Duhalar, geyik etini yememektedirler. Bunun sebebi tam olarak bilinmiyorsa da geyik soyunun azalmış olmasından dolayı bir çözüm yoluna gitmiş olabilirler. Çünkü, her ne kadar son yıllarda geyikler için özellikle Moğol ve Batılılar tarafından çeşitli organizasyonlar kurulmuş olsa da geyik sayısının bu bölgede çok azaldığı bilinmektedir. Geyik sayısında bir artış sağlanamaz ise, bu durum, Duhaların yaşam tarzlarını kaybetmelerine yol açacaktır. Son dönemde, Duhalı gençlerin para kazanmak amacıyla başka bölgelere göç ettikleri, özellikle balıkçılıkla uğraştıkları söylenmektedir. Bu durum, gençlerin kendi yaşam tarzlarından uzaklaşmalarına ve özellikle, dillerini kaybetmelerine yol açacaktır.

Çok zor yaşam şartları içinde varlıklarını sürdürmeye çalışan Duhaların kendi içlerinde de birçok boya ayrıldığını görüyoruz. Onların Moğolistan’a yerleşimleri de ilginçtir. Bu konuda Ts. Şagdarsüren, Duhalar ile ilgili şu önemli bilgileri vermektedir:

“Duhalar, kendi içlerinde kullandıkları diyalektler ile ayrılırlar. Bu ayrımı, o bölge asıllı olmaları veya köklerinin dayandığı (özellikle Dzögöd aşireti) Tuva’daki Ter Gölü bölgesinden (Kırmızı Taiga sıra dağlarının öbür tarafındaki) ve Todj’dan getirdikleri özellikler belirler. İlk iki grup genelde Ulaan-Uul kasabasında, üçüncü grup ise, Khövsögöl bölgesi Rencinlxümbe kasabasındaki Beyaz Göl’de yerleşmiştir. Dolayısıyla bu bölgelerde, Ulaan-Uul ve Nuun Duhası

konusulmaktadır. Nuun Duhası daha yumuşak seslendirilmesi ve kullanılan bazı sözcükler nedeniyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Rencinlxümbe'ye yerleşen Duhalar Todj'dan ve Gurvan Belcir'den 1910'larda gelirler. Ter Gölü bölgesinden gelen Duhaların bölgeye yerleşmesi daha geç, 1950'lerde olur. Burada söz konusu olanlar, birçoğu sonraları Tuva'ya dönen Baligsi, Sajon ve Dzood boyları mensuplarıdır." (Chagdarsürüng 2004: 149).

Yine Şagdarsüren'in belirttiğine göre Duhalar, kendi içlerinde de çeşitli aymaklara ayrılırlar. Bunlar şunlardır (Şagdarsüren 1974: 74):

1. Kara, Sarı *Balagsi*'ler yani balıkçılar
2. *Dodad*
3. Beyaz, Kara *dzōd*
4. *Salidzag*
5. Kara, Sarı *Soyon*'lar
6. *Torgalar* veya ağaçkakanlar (tonşuuluud)
7. *Urad*
8. Kara, Beyaz, Sarı *Hūlar* yani kuğular
9. *Erhud*

Badamxatan ise, Duha aymakları ile ilgili 11 aymağın adını verir: Xuular, Urud, Sors, Dargalan, Kaştag, Balgaş (balıkçı), Demjee, Dodot, Soyon, Zoot (jogd), Xerdeg" (Badamxatan 1962: 270-273).

Duhaların dinî yaşamlarında eski Türk inanışlarının izlerini bulmak mümkündür. Duhalar ile ilgili yapılan çalışmalarda onların Şamanist bir yaşam tarzına sahip oldukları kabul edildiği için, biz de burada onların dinî yaşamını adlandırırken Şamanizm terimini kullanacağız. Duha Şamanizmi'nde eski Türklerde olduğu üzere, göğ, güneşe, aya, yıldız, dünyaya, atalara ve onlar için yapılmış sunaklara saygı göstermek büyük önem taşımaktadır.

Duhalar, Şaman'a *xam* adını, yani Türklerdeki "kam" adını verirler. Erkek Şaman'a *dzāran*; bayan Şaman'a ise, Moğollarda da olduğu üzere, *udagān* adı verilmektedir.

Duha Şamanizmi'ne göre eski dönemlerde ak ve kara yön ruhları⁷ vardır. Ak yön ruhları şunlardır:

1. Kişisel tengri, yani *ērān*. Moğolcası ongon "ruh".
2. Kazanç, ava uğurlu gelen silah tengri, yani *eg bū*. Moğolcası, *sain buu* "iyi silah".

7 Şagdarsüren, çalışmasında ak ve kara yön ruhları için tenger terimini kullanmaktadır. Bu terim, Moğolcada "gök, hava" anlamlarını taşımaktadır. Ancak, Duhalardaki tenger için Moğolca karşılık olarak da ongon "ruh" karşılığını vermiştir. Ongon teriminin bazı Türk topluluklarında da kullanılmasından dolayı biz de burada tenger için "ruh" karşılığını vermeyi uygun bulduk.

3. En iyi dost olan avcı köpek tengri, yani *eg it*. Moğolcası, *sain noxoi* “iyi köpek”.
4. Hastalıksız sağ sağlam, kazanç doluluğu temsil eden *tegşe ērān*, yani tam ruh.
5. Çok akrabalık ve dostluk için uyumlu olmasını sağlayan *dzon dēr*, yani *zon tengri*.

Duhalarda, yukarıdaki ak ruhlara gündüz vakti tapınılır. Güneş batımından sonra ise, aşağıdaki kara yön ruhlarına tapınılır. Bu tapınılan kara yön ruhları ise şunlardır:

1. *gara eran*, yani kara ruh.
2. *gara dzalama*, yani kara kuşak/kumaş (Şagdarsüren 1974: 79-80).

Şamanizm anlayışına göre Duhalarda, Şamanlar, toprak, iyi ve kötü yön sahipleri ve ruhları ile buluşurken şaman davulunu yanında taşır ve davul tokmağını kırbaç ya da rehber olarak kullanıp görüşme yaparlar. Duha Şamanı, ayin yaparken davuluna “kahverengimsi” (at) adını verir:

Galtār dorūm munab algāş
Gastāl derab olarār men
Erke dorum munab algāş
*Estāl derab olarār men*⁸ (bk. Şagdarsüren 1974: 80)

“Kahverengimsime binerek

Hızlıca dörtlale gidiyorum

Eski esmerime binerek

Rüzgâr esirterek dörtlale gidiyorum.” diyerek büyü yaparlar.

Bu yüzden, Şaman olmak isteyenler, önce “Şaman davulu canlandırma” töreni yaparlar. Bu törenin nedeni ise, aracını güvenilir kılmak ve buyruğunda tutmak için yapılan bir alıştırma âdeti olmasıdır. Davulunu taşıyarak ruhuna kavuşma âdeti, hem Samoyed ve hem de Türk Şamanizmi’nde mevcuttur. Moğol Şamanizmi’nde ise, önce Şaman ruhuna kavuşur ve bundan sonra, davulunu taşıyarak üç evreni gezip dolaşır.

Duha Şamanizmi’nde ruhların köklerinin gökten; ayaklarının ise, toprak ve sudan olduğu düşünülerek büyü yapılır ve o sırada, şöyle denir:

Dērdān ugdag

Tebā bulad xoşigālag

Xan dzayātşilāram

Ogtarxaydān ugdag

Orān lUSDān xollag

Xan dzayātşilāram

Duha Şamanizmi’nde ruhların insan şeklini almış biçimde ve genelde, ayaklı varlıklar olarak düşünülmesi Moğollardan farklıdır. Duha Şamanizmi’nde ruhun çeşitleri vardır: erkeklerin av ruhu, bayan ruhu, davul ruhu ve köpek ruhu gibi. Bunlardan sadece köpek ruhu ters tarafta; diğerleri ise, evin kuzeyinde yer alır. Ruh sahipleri Şamanlara, yıldız ve gökkuşağı olarak görünürmüş. Duha Şamanları ava giderken kazanç istemek, çocuklarına iyi hayat dilemek, hastalık ve zulümden arındırmak gibi hayatı ilgilendiren bütün hususlarda büyü /ibadet yaparak bütün bu istekleri koruyucu ruha emanet ederler.

Duha Şamanizmi âdetine göre, kötü yön sahipleri, insanlara hiç görünmeyen **adza** adında bir şeytan ile tasvir edilmektedir. Burada, sözü edilen **adza**,

8 Şagdarsüren, yukarıdaki şiiri şu şekilde Moğolcaya çevirmiştir:

Халтар хээрийгээ унаж аваад
Хурдан давхиулан сууна би
Хуучин хээрийгээ унаж аваад
Салхилуулан сууна би гэж тамладаг байна.

Şaman’a karanlıkta köpek, duman, kuş kafalı hayvan ya da akan nehir olarak görünürmüş.

Şamanlar, kötü yön ruhlarını iki çeşit yöntemle basarlar. Bu yöntemler, Moğol Şamanizmi’ne benzemektedir. Bu yöntemlerden ilkinde Şamanlar, kötü yön sahiplerini korkutarak ve ateş ederek kovar; ikincisinde ise, kurban, ibadet ve sunak yaparak yani onları sakinleştirerek uzaklaştırır.

Duha Şamanizmi’nde de Moğol Şamanizmi’nde olduğu gibi, birbirine küfrederek büyü yapma âdeti mevcuttur. Aşağıdaki örnekte bir tehdit sahnesi yer alır:

Dunnē xunen arāsanā

Buru gorgan inyas adānā

Xomar ogtag

Adzag desdag idigdag dudzār bis⁹

“Gün ve geceler arasında

Ters bakmış ağacın kenarında

Silah taşıyarak

Vahşi hayvana binip görüşeceğiz biz”

diyerek Şamanlar büyü yapmaktadır. Bu mücadelede, güç sahipleri birbirleriyle savaştıktan sonra, köpeklerinin de birbirlerini ısırıkları söylenmektedir (bk. Şagdarsüren 1974: 80-81).

Duha Şamanlarının kurban olarak kutsal geyiği seçtikleri bilinmektedir. Boyunlarına çeşitli renklerdeki dokuz kumaştan ve samur kürkten yapılmış kurbanlık bağı bağlanmış geyik, adak olarak seçilir ve bu geyiğe kimse binemez.

Şagdarsüren’in yaptığı araştırmalarda Duhaların ad verme gelenekleri ile ilgili az da olsa kimi bilgilere yer verilmiştir. Ad verme gelenekleri ile ilgili olarak verilen iki örnekte, Türk ve Moğol ad verme gelenekleri içinde görülen “çocukların yaşamadığı durumlarda, onlara kötü/çirkin adların verilmesi” geleneği görülmektedir.¹⁰

Şagdarsüren, yaptığı derleme çalışmasında verdiği şiir örnekleri ile ilgili olarak da şu görüşü ileri sürer: “Moğol şiirinin karakteristiği olan aliterasyon veya mısra başı

9 Şagdarsüren, bu şiiri de şu şekilde Moğolcaya çevirmektedir (1974: 80):

*Өдөр шөнийн хооронд
Бүрүү харсан модны захад
Нүүрсэн сумтай / буутай/
Сэтгэрт араатан унаж уулзана бид*

10 Bu konuda Şagdarsüren, saha çalışmasında şu bilgileri kaydeder: “12 doğum yaptım, diye anlatır bir kadın ve dördü ikiz 14 çocuğum oldu. Ancak bunlar doğduktan sonra ölüyorlardı. Bir oğluma Oros [rus] adını verdim. Bir tek o yaşadı...” “Bizde adı Sadar olan bir adam var, daha önce adı “Kurumuş” anlamında Guuren Yori idi. Ebeveyle, daha önceki çocuklar öldüğü için, böyle isimler verirlerdi.” (Şagdarsüring 2004: 155).

uyağı ile Türk şiirinin özelliği olan mısra sonu uyağı karıştırılarak kullanılan Duha Şaman dualarının şiirsel yapılarını incelemek ilginç olacaktır” (Chagdarsürüng 2004: 155). Evet, yukarıda da gösterilen bu şiirsel dua metinlerinde başta görülen uyak çeşidi de uygulanmıştır. Aynı zamanda mısra sonunda da son uyak görülmektedir. Ancak, Şagdarsüren’in baş uyak’ı Moğol şiirinin özel yapısı olarak göstermesi yanlıştır. Çünkü, baş uyak “Altay Uyak”ı olarak da bilinir ve Altay halklarının ortak bir yapısıdır. Eski Türk atasözleri ve şiirlerinde de baş uyak/Altay uyak’ı görülmektedir. Bu nedenle Duha Şaman şiirlerinin yapısını Türkçenin şiir yapısından farklı göstermenin doğru bir yaklaşım kabul edilmesi mümkün görülmemektedir.

Nüfusları tehlike altında olan Duhaların, aynı zamanda dilleri ve kültürleri de tehlike altındadır. Dillerinde her geçen gün Moğolcanın etkisi artmaktadır. Aynı şekilde Şagdarsüren’in derlemiş olduğu “Anşı ol” masalındaki gibi, Budist unsurlar da bu dile girmektedir. Bu metinler okunduğunda, Duhaların kesinlikle Türkçe konuştukları anlaşılmaktadır. Bir an önce araştırmaların arttırılması ve nesli tehlike altında bulunan Duha Türk halkının bugün sahip olduğu bu kültürün araştırılarak kayıt altına alınması, Türk kültür mirası açısından bir zorunluluktur.

Kaynakça

- BADAMHATAN, S., (1960). “Hövsgöl aimgiin tsaatan (urianhai) ardın garlın asuudald”, *Şingleh uhaan*, No: 1, 30-35.
- BADAMHATAN, S., (1962). *Hövsgöliin tsaatan ardın ac baidlın toim*, Ulaanbaatar.
- BADAMHATAN, S., (1996). “Tuva Tsaatan”, *Mongol ulsın ugsaatnı züi*, 3, Ulaanbaatar, 269-299.
- BOLD, L., (1982) (1984). “Uigar urianhain ardın aman yaruu nairgiin şüleg holboh yösnoos”, *Studia Folclorica (Aman zohiol sudlal)*, c. XIII, Fas. 7, Ulaanbaatar, 120-127.
- CHAGDARSÜRÜNG, Ts., (2004). “Moğolistan Duhalarının Şamanizmi”, (Çev. Sibel Bozbeyoğlu), *Türkbilig*, 2004/7, Ankara: 149-162.
- GÜL, Bülent, (2006). “Moğolistan’da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan’da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine“, *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 25-26 Mayıs 2006*, Ankara, Ankara: 203-217.
- ŞAGDARSÜREN, Ts., (1974). “Mongolın Tsaatan Böögiin Tuhai”, *Studia Folclorica (Aman zohiol sudlal)*, c. VIII, fas. 6, Ulaanbaatar, 74-93.
- TEKİN, Talat, (2005) [1989]. “Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, *Makaleler 3*, (Haz. E. Yılmaz-N. Demir), Ankara: Grafik Yayınları: 361-386.